

Հասմիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԿԱՐՍԻ ԵՎ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ

ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԻ ՓՈԽԱՌՆՉԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XIXդ. /մաս Ա/

XIXդ. ոուս-թուրքական պատերազմների թատերաբեմերում առաջացան պատմաքաղաքական եւ պատմամշակութային եզակի նախադրյալներ Կարս եւ Ալեքսանդրապոլ քաղաքներում մշակութային զուգահեռների կամ փոխառնչակցությունների ձևավորման եւ զարգացման համար: Քաղաքային մշակույթի տարբեր ոլորտներում փոխադարձաբար ձևավորվեցին համարժեք երեւույթներ, որոնք ժամանակի ընթացքում ինքնահաստատվեցին տեղային ուրույն հատկանիշներով:

Երկու քաղաքների մշակութային առնչակցությունների շարքում կարելուք տեղ էր զբաղեցնում աշուղական արվեստը, որը XIXդ. վերջում մեծ զարգացում ապրեց եւ նոր հանգրվանի հասավ հատկապես Ալեքսանդրապոլում: Վերջինս դարձավ աշուղական նշանավոր կենտրոն՝ հայ աշուղական ավանդույթները նոր ազգային հիմքերի վրա ամրապնդելով եւ հասցնելով մի նոր մակարդակի:

Հայ աշուղագիտության մեջ առայսօր շատ հպանցիկ, դրվագային բնույթի անդրադարձներ կան մերձավոր այս քաղաքների աշուղական ավանդույթների վերաբերյալ, մինչդեռ այստեղ քննելի են այդ ավանդույթների ժառանգականության, փոխհարստացման եւ փոխազդեցությունների տարաբնույթ խնդիրներ, որոնց մի մասին անդրադարձել ենք այս հոդվածում: Վերջինիս առաջին մասը նվիրել ենք պատմաքաղաքական բավական բարդ իրադարձությունների համատեքստում Կարս – Ալեքսանդրապոլի քաղաքային մշակույթում աշուղների արվեստի պահանջված եւ գնահատված լինելու նպաստավոր մթնոլորտի ձևավորման յուրահատկություններին, համբավավոր աշուղ-անհատների գործունեության դերին եւ նշանակությանը: Փորձել ենք դիտարկել նաեւ այստեղ գործող թուրք աշուղների ժառանգությունը՝ հայկականի հետ համեմատությամբ դիտարկելու համատեղ գոյակցող ավանդույթների ինքնության առանձնահատկությունները:

Հոդվածի երկրորդ մասում անդրադառնալու ենք Կարս-Ալեքսանդրապոլի հայ եւ թուրք աշուղների ստեղծագործություններում հատկապես երաժշտական բաղադրիչի եւ, այսպես կոչված, աշուղական դասական մեղեդիների կամ եղանակների տեղական առանձնահատկությունների որոշ հարցերի:

Հայկական երկու քաղաքների պատմամշակութային առնչակցությունները նշանակալի էին հատկապես XIXդ. երկրորդ կեսին: Հայ մշակույթի պատմական զարգացման ընթացքում միմյանց առավել մոտ էին Կարսն ու Անին: Բավական է հիշել, որ թե՛ Անին եւ թե՛ Կարսը հաջորդաբար հայոց Բագրատունյաց թագավորության մայրաքաղաքներ են եղել, հետեւաբար երկու քաղաքներում էլ մշակութային այլ ոլորտների կողքին զարգացել են նաեւ գուսանական ավանդույթները: Պատմական հետազոտ վայրիվերումները, ցավոք, չեն նպաստել հայոց ծաղկուն

քաղաքների բնահուն զարգացմանը: Անին կրեց ողբերգական ճակատագրի դառը հարվածները եւ դարձավ սուկ պատմություն եւ ազգային խորհրդանիշ:

Այլ էր Կարսի պատմությունը. ուշ միջնադարում քաղաքը դարձել էր թուրք-պարսկական բախումների կիզակետերից մեկը: Հետագայում իր անառիկ բերդի շնորհիվ Կարսը հայտնի էր որպես ռազմավարական կարեւոր ամրոց Օսմանյան Թուրքիայի կազմում: Այս առումով հատուկ կարեւորվեց նրա դերը XIX դ. միմյանց հաջորդած ռուս-թուրքական պատերազմների ընթացքում /1828, 1855, 1877 թթ. Կարսը գրավվել է ռուսների կողմից/: Պատմական դեպքերի բերումով, այս ժամանակաշրջանում Կարսն առավել մերձեցավ Ալեքսանդրապոլին թե՛ բնակչության էթնիկ կազմի եւ թե՛ մշակութային զարգացման ուղղվածության առումներով:

Հայ պատմագրության մեջ նշվում է, որ չնայած միջնադարում Կարսի գավառում տարվող թուրքանպաստ քաղաքականությանը, այդուհանդերձ Կարսի քաղաքային բնակչության մեծամասնությունը կազմել են հայերը: «Կարսի մարզի ազգաբնակչության մի մասը համալրվել է արեւմտահայ շրջաններից գաղթած հայերով: Դեռեւս միջնադարի վերջերին հայերի հոսք է եղել Ալաշկերտի, Բայազետի, Կարնո գավառներից: Մարզի ազգաբնակչությունը ձեւավորվել է տեղացիների եւ եկվոր տարրի միախառնման արդյունքում: 1878թ. հետո Կարս գետի աջ ափին՝ միջնաբերդից հարավ ընկած հարթության վրա, առաջանում են Կարս քաղաքի նոր թաղամասերը: Կարինից, Ալեքսանդրապոլից, Ախալցխայից շատ հայեր են գաղթում Կարս: 1913թ. Կարսն ուներ 12175 բնակիչ, որոնցից 10250-ը՝ հայ, 912-ը՝ թուրք, մնացածը՝ հույներ, ռուսներ եւ այլն»:¹

XIX դ. վերջում, հատկապես Կարս-Ալեքսանդրապոլ եւ Կարս-Մարիդամիշ երկաթուղիների շահագործման շնորհիվ, առավել ամրապնդվեցին միջքաղաքային տնտեսական կապերը: Դրանց մեծ չափով նպաստեցին Կարսի արհեստառեստրական հարուստ ավանդույթները, որոնք պահպանվում էին նույնիսկ ռազմաքաղաքական ծանր պայմաններում: Քաղաքում զարգացման բարձր աստիճանի էին հասել շուրջ վեց տասնյակ արհեստներ,² «որոնց ճնշող մեծամասնությունն առկա է նաեւ Կարինի եւ հատկապես Ալեքսանդրապոլի արհեստների ցուցակներում. մի հանգամանք, որը մեկ անգամ եւս վկայում է Կարին-Կարս-Ալեքսանդրապոլ արհեստավորական կապերի ու ավանդույթների մեծ ընդհանրությունը»:³

¹ Կարս. Հայոց բնահյուսական մշակույթը: Եր., 2013, էջ 8: Տե՛ս նաեւ՝ **Погосян А.** Карсская область в составе России, Ер., 1983: **Մուրադյան Հ.**, Կարսի նահանգի վարչաժողովրդագրական նկարագիրը 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակին, Եր., 2006:

² **Ատրպետ,** Ինչ ժառանգեցինք, ձեռագիր, Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի արխիվ, գործ 176 /ա/, Լենինական, 1933:

³ **Բազեյան Գ.**, XIX դարավերջի Կարսի արհեստներն ըստ Ատրպետի «Ինչ ժառանգեցինք» աշխատության: ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. IX, Գյումրի, 2006, էջ 45-46:

Չնայած հարափոփոխ ռազմական իրադարձություններին, համաճարակներին ու ժողովրդագրական տեղաշարժերին՝ Կարսում մշտապես պահպանվել է հայ ավանդական մշակույթը, որը հենված էր ժողովրդական հավատալիքների, նախնայաց հիշատակի, ազգային սրբերի ու սրբավայրերի վրա: Այս մասին շատ պատկերավոր նկարագրություններ ու տեղեկություններ է հաղորդել Կրպեն՝ Կարսին նվիրված գրքում:⁴ Ասիական կենսակերպով, սակայն ինքնատիպ հայեցի ոգով է ներկայացվել Կարսը նաև Ե.Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպում: Բանաստեղծին ոգեշնչել են բազում խորհրդավոր դեմքերն ու պատմությունները ազգային վառ կոլորիտով ներծծված այս քաղաքում: Արհեստավորներն ու առևտրականները, խանութպաններն ու չինովնիկները, մականունավոր հայտնի ու աննշան դեմքերը /օրինակ՝ Կինտաուրի Միմոն, Տելեֆոն Մեթո, Մեռելի Ենոք եւ այլք/, որոնք բնութագրված են նուրբ հումորով, երբեմն թախիծով ու անհավանական միամտությամբ, ամբողջացնում են նաիրյան քաղաքի իրական պատկերները:

Այսպիսով, Կարսում հայկական մշակութային տարրը կարողացել է հարմարվել իրեն պարտադրված այլ մշակութային դոմինանտներին: Վերջիններից, անշուշտ, թե՛ գյուղական եւ թե՛ քաղաքային միջավայրում մեծ ժողովրդականություն է ձեռք բերել նաև աշուղների արվեստը, որը հատկապես գնահատվել ու «հովանավորվել» է հայ արհեստավորական միջավայրում՝ գեղագիտական ուրույն արժեքների եւ անփոխարինելի ժամանցային բովանդակության առումներով:⁵ Միևնույն ժամանակ այն ծառայել է նաև իշխող դասին եւ նրա հայրենակիցներին:

Փորձենք ներկայացնել Կարսի հայ աշուղներին՝ ըստ ժամանակագրության: Գ.Լեւոնյանը՝ իբրև տարածաշրջանում ամենահամբավավոր աշուղներից մեկը, հիշատակում է աշուղ *Թուղջարին* /1760-ական-1840-ական թթ./: «Նա ծնվել է Կարսի նահանգի Ղանի գյուղում: Հայտնի հեքիաթասաց է եղել: Հորինել է բացառապես թուրքերեն: Երգերը մեծ մասամբ կրոնական են եւ խրթին»:⁶ Հայտնի է եղել, որ մշտապես արեւելյան հանդերձանքներով հանդես եկող այս աշուղը ամբողջ Անատոլիայում հայտնի էր որպես «Թուղջար Էֆենդի»։ «Փառանքերը, բեկերը մեծ սիրով լսում էին, թե ինչպես է նա իր տոփոտ ու կրքոտ հեքիաթների տուտը բաց անում, սկսում իր առասպելական պատմվածքներն ու զրույցները»:⁷ Շատերը չեն գիտեցել, թե Թուղջարը հայ էր, որովհետեւ նա թուրքերեն երգերով փայլուն հաղթանակներ է տարել աշուղական մրցույթներում, որոնք հաճախակի են կազմակերպվել Կարսում եւ Կարինում:

Հետաքրքիր է, որ կարսեցի աշուղների մասին թուրքական մի աղբյուրում ժամանակագրական առումով առաջինը հիշատակվում է *Թուղջարի* անունով

⁴ *Կրպեն*, Կարս քաղաք, Մոսկուա, 1893:

⁵ Տե՛ս *Թահմիզյան Ն.*, Սայաթ-Նովան եւ հայ գուսանա-աշուղական երգ-երաժշտությունը, Pasadena, CA, 1955, էջ 33:

⁶ *Լեւոնյան Գ.*, Երկեր, Եր., 1963, էջ 487:

⁷ Նույն տեղում, էջ 108-109:

աշուղը, որը, սակայն, ապրել է ավելի վաղ /1720-1805/:⁸ Ամենայն հավանականությամբ, խոսվում է նույն անհատի մասին:

XIXդ. սկզբում Կարսում հայտնի աշուղներից մեկն էր Քյամալին /1803-1832/, որը, չնայած երիտասարդ տարիքին, կարողացել է ունկնդիրներին զարմացնել ու հիացնել իր վարպետությամբ: Այդ մասին մի գողտրիկ հուշ է գրառել նրա ծոռը՝ հայ մեծանուն երգիչ, աշուղական երգի անգուգական վարպետ Շարա Տայանը. «Կարսի փաշան խիստ հրաման է արձակել՝ մահվան դատապարտել օղի քաշողներին: Քյամալիին բռնում են այդ հանցանքի մեջ: Երբ մահավճիռը պետք է ի կատար ածեին հենց իր՝ փաշայի ներկայությամբ, աշուղը խնդրում է թույլ տալ գոնե մի երգ ասել: Նրա խնդրանքը հարգում են: Փաշան, լսելով աշուղի քաղցր ձայնը եւ սրտառույզ կատարումը, ներում է նրան եւ ազատություն շնորհում»:⁹

Փաստերը վկայում են, որ Կարսում աշուղական ավանդույթները խոր արմատներ են ունեցել եւ XIXդ. առաջին կեսին մեծ ժողովրդականություն են վայելել: Ի՞նչ լեզուներով են հորինել հայ աշուղները: Բնականաբար, նրանք փայլուն տիրապետել են թուրքերենին ու պարսկերենին՝ մեծ լսարաններ նվաճելու համար: Հավանական է, որ տեղի հարազատ միջավայրում հնչելու էին նաեւ հայերեն երգեր՝ տեղի բարբառով՝ ժողովրդական խոսակցական լեզվով: Այդպիսի բացառիկ արժեքավոր մի օրինակ ենք հաղիպում Ա. Բրուտյանի հավաքածուում: Դա կարսեցի հայտնի աշուղներից *Անդրեսաի*¹⁰ երգերից մեկն է, որը հետագայում մեծ ժողովրդականություն է վայելել նաեւ Ալեքսանդրապոլում, որտեղ էլ գրառվել է.

Ես վերեն կուգայի, դուն դուռը բացիր /նստիր իս գողաս/,
 Ձեռըդ ծոցըդ տարար /ծոցըդ դնես/՝ ա՛խ երիր, լացիր /հա ասես ու լաս/,
 Ես էլ քեզի չառա՝ տունը մնացիր /թե որ ինձի չառնես՝ դռներն հաց մուրաս/
 Գընը, դապլի խային, յար չեղար ընձի:¹¹

Աշուղ *Գասպարի* մասին հիշատակում է Կ.Դուրգարյանը:¹²

Այսպիսով, XVIII – XIX դարի սկզբում Կարսում աշուղական ավանդույթները կայացած էին, եւ տարածաշրջանում այն հայտնի էր իր աշուղական մրցույթներով եւ համբավվոր աշուղներով:

XIXդ. երկրորդ կեսին, դարձյալ ռուս-թուրքական ռազմական ընդհարումներով պայմանավորված, սկսվում են հայկական բնակավայրերից, այդ թվում նաեւ Կարսի փաշայությունից հայ բնակչության տեղաշարժերը հիմնականում դեպի Ալեքսանդրապոլի գավառ:¹³ Ալեքսանդրապոլը դառնում է յուրատեսակ մի

⁸ *Şahin S., Ozanlık gelenekleri ve doğulu saz şairleri. Ankara. 1983, s. 115-116.*

⁹ *Տայան Շ., Դեպքեր, դեմքեր, մտքեր, Եր., 1973, էջ 7:*

¹⁰ *Բրուտյան Ա., Ռամկական մրմունջներ, Եր., 2002, էջ 211:*

¹¹ *Նույն տեղում, էջ 127-128:*

¹² *Շիրակի հայ աշուղները: Կազմեց, ծանոթագրեց, բառարանը պատրաստեց եւ առաջաբանը գրեց Կ.Դուրգարյանը, Եր., 1986, էջ 4:*

¹³ *Հայրապետյան Ա., Արեւմտահայության տեղաշարժի հարցը XIXդ. երկրորդ կեսի եւ XXդ. դարասկզբի Արեւելյան Հայաստանում Ցարիզմի վարած գաղութային քաղաքականու-*

հանգրվան, որտեղ արեւմտահայությունը, այդ թվում նաեւ՝ կարսեցիները նոր՝ հայեցի միջավայրում շարունակում են զարգացնել քաղաքային մշակույթի դարավոր ավանդույթները: Ինչպես նկատել է Գ.Աղանյանը. «Ձեւավորվելով արեւմտահայ արհեստավորաատելտրական խոշոր կենտրոններից սերված գաղթականության հիմքի վրա՝ Ալեքսանդրապոլը ժառանգեց դեռեւս միջնադարից եկող այն բոլոր համաքաղաքային ավանդույթները, որոնք հատուկ էին Կարինին, Կարսին եւ Բայազետին: Սրանից էլ բխում էր այն հասարակական հարաբերությունների եւ հասարակական կառույցների բնույթը, որը հատուկ էր արեւմտահայ դասական քաղաքային համայնքին՝ ներքին լայն ինքնավարության, պետություն-հանրույթ միջնորդավորված կապեր ...»:¹⁴

Արեւմտահայ արհեստավոր-վարպետների եղբայրությունների շարքերում էին նաեւ կարսեցի աշուղները, որոնք նպաստելու էին Ալեքսանդրապոլում աշուղական երգի կայացման եւ նոր ավանդույթների գազաթնային դրսեւորումներին հասնելու համար: Այսպես, ըստ Գ.Լեւոնյանի՝ Ալեքսանդրապոլ գաղթած կարսեցի առաջին համբավավոր աշուղներից մեկը եղել է *Մարի Օղլանը* /թուրք. - Շեկ տղա/: Նա անգուգական տիրապետել է նաեւ սազի նվագին: Մահացել է Եզանլար գյուղում 1890թ.:¹⁵

Կարսեցի նշանավոր աշուղներից էր նաեւ *Մալուլը* /Գալուստ Մարգարյան, արաբ. - իւեղճ, տխուր /:¹⁶ Նշենք, որ նա Ալեքսանդրապոլ-Լենինականում հայտնի աշուղ Իգիթի /Գեղամ Մարտիրոսյան/ պապն էր: Մալուլը ծնվել է Կարսում 1823թ.: Հետագայում գաղթել ու բնակություն է հաստատել Ալեքսանդրապոլի շրջանի Ղանլիճա գյուղում: Նրա երգերը առանձին գրքով լույս են տեսել 1884թ. «Միոնի երգեր» վերնագրով: Աշուղի 12 երգերի բանաստեղծական տեքստերը իր աշխատության մեջ ընդգրկել է նաեւ Կ.Դուրգարյանը՝ նշելով, որ Մալուլի եւ մյուս կարսեցի աշուղների թուրքերեն երգերն Ալեքսանդրապոլում հետզհետե մոռացվել են եւ ժողովրդականացել են միայն հայերենները:¹⁷ Պահպանվել են նաեւ աշուղի «Բազմացան վերքերս» եւ «Օրը մեկ տրտմություն» երգերի ձայնագրյալ տարբերակները՝ Ա.Բրուսյանի ժողովածուում:¹⁸

Եվս երկու կարսեցի աշուղների հայերեն երգեր գրառվել են Ալեքսանդրապոլում XIXդ. վերջին: Դրանք են՝ *Չթյի Թաթոսի/Թաթոսու/* «Չիմ գիտիր ի՞նչ պիտի տանիս» եւ *Կրպեհի*¹⁹ «Էս ի՞նչ թավուր քար ջիկար իմ» երգերը:²⁰

թյան համատեքստում /Ալեքսանդրապոլի գավառի օրինակով/, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 14, Եր., 2011, էջ 40:

¹⁴ Աղանյան Գ., Ալեքսանդրապոլի էսնաֆությունները XIXդ., ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 11, Եր., 2008, էջ 49:

¹⁵ Լեւոնյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 487:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 488:

¹⁷ Շիրակի հայ աշուղները, էջ 5:

¹⁸ Բրուսյան Ա., Ռամկական մրմունջներ, էջեր 45, 113-114:

¹⁹ Ամենայն հավանականությամբ, խոսքը «Կարս» գրքի հեղինակ Կրպեհի մասին է:

²⁰ Բրուսյան Ա., Ռամկական մրմունջներ, էջեր 98, 68:

Ինչպես տեսնում ենք, Ալեքսանդրապոլը XIX դ. երկրորդ կեսին դառնում է կարսեցի աշուղների ավանդույթների ժառանգորդը: Ավելին, այստեղ են փոխադրվում նաև Կարսում հայտնի սրճարանները, որոնց ընդունված էր *աշուղական* անվանել, և որտեղ կայացել են տարածաշրջանում հայտնի աշուղական մրցույթները: Դրանցից ամենահայտնին Հովհաննես և Կարապետ Տայաններին էր, որտեղ տարիներ անց հանդես էր գալիս նաև աշուղ Ջիվանին: Բհարկե, Ալեքսանդրապոլում արդեն կային սրճարաններ, մասնավորապես դրանցից մեկի մասին պահպանվել են որոշ տեղեկություններ, որտեղ նշվում է, որ այն պատկանել է աշուղ *Ղեյրաթիին* /Հովհաննես/, որը հորինել է թե՛ թուրքերեն, թե՛ հայերեն երգեր և եղել է աշուղական մրցույթների մեծ ջատագով:²¹

Կարճ ժամանակ անց Ալեքսանդրապոլում արդեն գործում էին այդպիսի վեց սրճարաններ: Դրանք, անշուշտ, կարելու էր կատարեցին հայ նոր աշուղական երգի զարգացման համար: Այստեղ էր, որ Ջիվանին կատարելագործեց դարավոր հայ աշուղական երգը՝ գրական հայերենի և դրան համահունչ երաժշտական բաղադրիչի կատարյալ միասնականությամբ: Այստեղ էր, որ հայ աշուղ-վարպետների եղբայրությունը նորովի կայացավ որպես համքարություն՝ մասնագիտական սանդուղքի հստակ համակարգմամբ:

Այսպիսով, ակնհայտ է կարսեցի աշուղների կարելու ներդրումն ու մասնակցությունը Ալեքսանդրապոլի աշուղական դպրոցի կայացման գործում: Միեւնույն ժամանակ պետք է նշել, որ հետագայում էլ՝ 1877-78թթ. պատերազմից հետո, երբ Կարսը դարձյալ անցավ ռուսների ձեռքը, շարունակեց մնալ որպես համբավավոր աշուղների մրցասպարեզ: Այս մասին է խոսում աշուղ Մահուրի Գեւորգի ելույթներից մեկին առնչվող հուշագրությունը. «Ալեքսպոլում՝ սրճարաններից մեկում, որի մշտական երգիչն է եղել Ջիվանին իր խմբով, Մահուրին Ֆիզայու²² առաջարկով վեճի է բռնվում նրա հետ: Բայց Մահուրու առաջարկած մուհամա-հանելուկին Ֆիզային չի կարողանում պատասխանել: Ջիվանին, Ֆիզայուն պարտված համարելով, սրճարանում եղածներից ստացած նվերները հանձնում է Մահուրուն և նրան ճանապարհում Ղարս: Ղարսում Մահուրին վիճաբանության է բռնվում տեղի նշանավոր երգիչ Խրթիզեցի Օհանեսի հետ և ... հաղթում է նաև նրան»:²³

Այսպիսով, Ջիվանին և ալեքսանդրապոլցի աշուղները մշտապես կապված են եղել Կարսի աշուղական կյանքին, մասնակցել են ավանդական աշուղական մրցույթներին՝ նպաստելով քաղաքի հայ աշուղական ավանդույթների զարգացմանը: Կարսը մշտապես մնացել է հայ աշուղական երգի կարելու կենտրոններից մեկը:

Անդրադառնալով աշուղական որեւէ կենտրոնի, նրա ավանդույթների հիմնախնդիրներին, անշուշտ, կարելու է են այդ ավանդույթների տեղային

²¹ Շիրակի հայ աշուղները, էջ 5-6:

²² Ֆիզահին /Գեւորգ Կարապետյան/ Ջիվանուն հասակակից ալեքսանդրապոլցի նշանավոր աշուղներից էր և ավանդական դասական հորինվածքների մոլի երկրպագուն: Տե՛ս Շիրակի հայ աշուղները, էջ 12:

²³ *Մահուրի Գեւորգ*: Օանթոթյունները Ա.Մահակյանի, Եր., 1991, էջ 11:

հատկանիշների, ինչպես նաև ազգային ինքնության որոշակի հարցեր: Ցավոք, համեմատական աշուղագիտությունը այս հարցերի քննությանը շատ քիչ է անդրադարձել: Այս հոդվածի շրջանակներում մենք փորձել ենք անդրադառնալ Կարսում հայտնի այլազգի այն աշուղներին, որոնց հետ համագործակցել են թե՛ կարսեցի եւ թե՛ ալեքսանդրապոլցի հայ աշուղները:

Մեզ մատչելի աղբյուրներից պարզ դարձավ, որ Կարսում ապրած թուրք աշուղներից ժամանակագրական առումով առաջինը հիշատակվում է աշուղ *Թուջջարին /1720-1805/*,²⁴ որին մենք անդրադարձանք: Անշուշտ, հնարավոր է ենթադրել, որ հայազգի աշուղ Թուջջարը, որը հորինել է երգել է բացառապես թուրքերեն, եւ աշուղ Թուջջարին տարբեր աշուղներ են: Մեզ առավել հետաքրքրեց մեկ այլ փաստ:

Թուրքական աղբյուրի մեջ հիշատակվող հաջորդ թուրք աշուղը Կարսում XIXդ. երկրորդ կեսից առայսօր թերեւս ամենահամբավվող եւ մեծ ժողովրդականություն վայելող *չրլդրրցի աշուղ Շենլիկն /Çildir' in aşık Şenlik; 1850-1903/* է:²⁵ Այս ինքն թուրքական աղբյուրներում XVIIIդ. երկրորդ կեսից մինչեւ XIXդ. երկրորդ կեսը՝ մինչեւ աշուղ Շենլիկի հանդես գալը, Կարսում ոչ մի այլ թուրք աշուղ չի հիշատակվում: Այս փաստը խոսում է այն մասին, որ Կարսի քաղաքային աշուղների գերակշռող մասը, հետեւաբար տեղական ավանդույթների հիմնական զարգացումը իրականացնողը եղել են հայ աշուղները:

Բնականաբար, թուրքական աղբյուրները լռում են Կարսի հայ աշուղների մասին: Բացի այդ, ինչպես կնկատենք, ազգությամբ թուրք կարսեցի աշուղները վերոնշյալ ժամանակաշրջանում շատ քիչ են: Այսպես, ըստ ժամանակագրության միմյանց հաջորդել են կաղզվանցի Յուսուֆ Սեզային /1858-1938/, նարմանցի /Կարին/ աշուղ Սյումմանին /1862-1914/, կարսեցի աշուղներ Ջեյհունին /1843-1908/, Քահրամանը /1863-1944/, պոստֆցի աշուղ Յուսուֆ Ջյուլալին /1873-1959/, կաղզվանցի աշուղ Ջեմալ Խոջան /1882-1957/:²⁶

Հիշատակված աշուղները հաճախ են հանդես եկել Կարսում, մասնակցել աշուղական մրցույթների: Սակայն սրանց շարքում առավել մեծ ժողովրդականություն է վայելել աշուղ Շենլիկը: Նրա վաստակը թուրք աշուղների շրջանում համեմատելի է Ալեքսանդրապոլում աշուղ Ջիվանու ձեռքբերումներին: Հնարավոր է, որ իբրև ժամանակակիցներ եւ համբավվող աշուղներ, նրանք երբեւէ հանդիպել եւ մրցել են միմյանց հետ: Սակայն նրանց ստեղծագործության կարեւորագույն արժանիքն ու ձեռքբերումն այն էր, որ երկուսն էլ կարողացել են ստեղծել ինքնատիպ, խիստ ազգային նկարագրով եւ ինքնությամբ բնորոշված երգային ժառանգություն, որը մեծ ազդեցություն է ունեցել նրանց ժամանակակից աշուղների արվեստի վրա եւ թողել է նշանակալի հետագիծ ապագայում:

Այս երկու աշուղների ստեղծագործության համեմատական քննությանը կանդրադառնանք մեր հոդվածի երկրորդ մասում:

²⁴ Şahin S. *Ozanlık gelenekleri ve doğulu saz şairleri*. Ankara. 1983, s. 115-116.

²⁵ Նույն տեղում, էջ 121-124:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 115-175:

**ВЗАИМОСВЯЗИ АШУГСКИХ ТРАДИЦИЙ
КАРСА И АЛЕКСАНДРАПОЛЯ В XIX В.
(часть I)**

___ *Резюме* ___

___ *А. Арутюнян* ___

В армянском ашуговедении до сих пор поверхностны и фрагментарны представления о традициях ашугов двух близких городов – Карса и Александрополя. А между тем здесь могут быть рассмотрены различные вопросы преемственности, взаимообогащения и взаимодействия этих традиций, обсуждению некоторых из которых и посвящена данная статья. Ее первая часть посвящена особенностям формирования благоприятной атмосферы, в которой искусство ашугов было востребовано и оценено в городской культуре Карса-Александрополя в контексте довольно сложных историко-политических событий, а также роли и значению деятельности прославленных ашугов.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Հարությունյան Հասմիկ Հայկի – արվեստագ.թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի
հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտքարտուղար,
Email: hasmik.h@mail.ru*